

SEPARATUM

NEPRAJZI TANULMÁNYOK

DANKÓ IMRE TISZLELETRE

MÓDYGYÖRGY

közreműködésével
székesztetre

BALASSA IVÁN — UJVÁRY ZOLTÁN

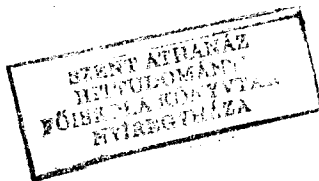
DEBRECEN, 1961

Állomány ellenőrzés 2008

C 3556

GHFK, Nyíregyháza
20125-4

BARTHA ELEK

Bartha Elek

ADALÉKOK A GÖRÖG KATOLIKUSOK EUCHARISZTIKUS SZENTELMÉNYEINEK NÉPRAJZÁHOZ

A magyar görög katolikusok folklórja néphagyományaink kevésbé ismert, s egyes részeiben teljesen ismeretlen rétegeihez tartozik. Vonatkozik ez népköltészetükre, zenéjükre, hitvilágukra, de talán a legtöbb újat a szorosabban vett szakrális néprajz, s az ehhez közvetlenül kapcsolódó szokás- és hiedelemanyag kutatása ígéri. A görög katolikus egyház liturgiájának archaikus elemekkel átszőtt gazdasága, artisztikus szertartásai iránt a görög katolikusokkal együtt élő más vallású lakosság sem maradt érzéketlen. Mindez nem annyira a vallási életben való közvetlen részvételben mutatkozik meg, sokkal inkább abban, hogy a római katolikusok, evangélikusok, reformátusok ma is előszeretettel alkalmazzák a helyi görög katolikusok szentelményeit, az egyház ilyen irányú szolgáltatásait, s a múltban sem volt ez másként. A görög katolikus szentelmények népi hagyományanyaga így túlmutat a keleti szertartást követők körén, s az ország görög katolikus vidékei lakosságának csaknem egészét érinti. A szentelmények elméleti kérdéseiről, néprajzi jelentőségükről egy korábbi munkámban már részletesebben írtam.¹ Nem kívánok most kitérni a szentelmények kisszámú egyházi és néprajzi szakirodalmának értékelésére sem. Az alábbiakban a görög katolikus szentelmények egy sajátos csoportjának, az eucharisztikus szentelményeknek néprajzi vonatkozásait vizsgálom az ország több területéről való adatok alapján. Az eucharisztian belül is a fő hangsúlyt a kenyér tiszteletének egyházi és népi megnyilvánulásaira helyezem.

Az eucharisztikus szentelmények dologi jellegűek, s az eucharisziával való kapcsolatukat nagyrészt éppen bor és kenyér anyaguknak köszönhetik. Nem egy közülük messze a kereszténység előtti időkből eredeztethető, mint ahogyan elmondhatjuk ezt a kenyér és a bor tiszteletéről általában is. A keresztény eszmerendszerbe és gyakorlatba beágyazódott kultusz fennmaradását és terjedését nagymértékben elősegítették az intézményes keretek. A liturgia, az egyházi előírások még viszonylagos vlátozatosságuk mellett is nemegyszer kétségessé teszik azokat a próbálkozásokat, amelyek e szentelményeknek, a hozzájuk fűződő hagyományoknak meglétét pusztán az interetnikus kapcsolatok révén létrejött átadás-átvételi folyamatnak tulajdonítják. A most vizsgált szentelmények egy részének folyamatossága a kereszténység előtti időktől napjainkig elterjedési területükön egyedül a görög vidékeken mutatható ki, jelenlétük más népek körében feltehetően mindenütt a bizánci egyház liturgiájának tulajdonítható.²

¹ BARTHA Elek 1980. 73-79.

² A történeti kérdések részletes kifejtésére és az összehasonlító vizsgálatokra a jelenlegi keretek között nem kerülhetett sor. Az eucharisztikus szentelményekre vonatkozó jelentősebb adatokhoz a legismertebb munkák közül lásd pl.: BELOVIĆ, Jasna 1927; DROBJAKOVIĆ, Borivoje 1960; KURET, Niko 1967; MEGAS, George A. 1963; NILSSON, Martin P. 1918; NILSSON, Martin P. 1941; POPINCEANU, Ion 1964; SCHNEEWEIS, Edmund 1961; VAKARELSKI, Christo 1943; ZELENIN, Dmitrij 1927. stb.

Részben a kenyér és a bor kultuszának nagy történelmi távlatai, részben az, hogy általános tiszteletük a kereszténység két évezrede alatt a hagyományozódás más, profánnak nevezhető csatornáin is folyt, felveti a vizsgált szentelmények egyházi vagy népi jellegének, illetőleg eucharisztikus szimbolikájának kérdését.³ Az előbbire a választ a szentelmények európai szintű kutatása, annak eddigi eredményei adják, az utóbbival kapcsolatban röviden csak a következőkre hívnám föl a figyelmet. A keresztény rituálé hatalmas szimbólumrendszere a népi képzelet termékeny talajára hullva új meg új hajtásokat hozott létre. Mögötte mindig ott állott az egyház, hogy ezt a folyamatot állandóan táplálja, de egyúttal túl messzire se engedje a vallás hivatalos gyakorlatától. Ilyen módon a szentelmények értelmezésében is mindvégig felfedezhető bizonyos kettősség; a szentelményt kiszolgáltató egyház szimbolikája, s a szentelménnyel élő nép vélekedéseinek, gondolatainak halmaza. A hivatalos vallásgyakorlattal való állandó szoros kontaktus biztosítja, hogy a kenyér népi kultusza a kenyérjellegű szentelményeknek alkalmazásukban és hiedelemanyagukban többé-kevésbé egységes jelleget adott, jóllehet ezek eredetileg nem állnak minden esetben szoros kapcsolatban az eucharisziával. Mindemellett e szentelmények eucharisztikus vonatkozásainak értelmezéséhez elegendő itt pusztán utalni a vegetációs kultusz, az omophagia és a szakramentális áldozat esetleges közös történeti, lélektani gyökereire.⁴

A kenyérnek tehát a keresztény vallásban központi szerepe van. Ebben az összes keresztény liturgiák alapvetően megegyeznek, és kimondottan a kenyérszégésre vezethetők vissza.⁵ Mindezek révén a kenyér a népi felfogásban már megszentelésétől függetlenül, önmagában is szentelmény jelleget öltött, s részben alapanyaga, a búza is. Így a kenyér népi tisztelete az utóbbi néhány évszázadban, akár szentelményről, akár a hétköznapi kenyérről van szó, már szorosabban kötődik a keresztény „kenyérvallás” tanításaihoz, mint a korábbi mágikus, vegetációs képzetekhez.

A fentebbi megállapítások és feltevések kevésbé vonatkoztathatók a borra, valamint más eucharisztikusnak tekinthető szentelményekre, amilyen pl. az úrszínéváltóási szőlő, a Krisztust jelképező szentelt gyertya vagy a húsvéti bárány stb. A további kutatások azonban itt is – és talán nem is feltétlenül a bor esetében – hasonló eredményre vezethetnek, gondoljunk csak az áldozati bárányra. Az alábbiakban az adatok hiányossága s a kenyérnek a keresztény liturgiában és vallásos néphagyományokban betöltött központi szerepe miatt az előbbieknél nem szentelünk figyelmet, a hangsúlyt a kenyér-anyagú szentelmények görög katolikus hagyományanyagára helyezzük. Jelentősebb hagyományok ezek közül Magyarországon a *proszfora*, ill. az *antidór*, a húsvéti szentelt *pászka*, a *kolliva* és a halotti kalács, a *paosz* köré fonódtak.

A görög katolikus egyház nagyobb ünnepei, az ún. *litiás ünnepek* alkalmával rendszerint még az ünnep előtt rövidebb szertartásra, litiára kerül sor, amelyen a pap külön erre a célra sült pipónagyságú kenyereket, búzát, bort és olajat áld meg. Ezekhez a kenyérekhez és a misekenyérhez a hozzávalókat általában a hívek hordják össze. A misebort a legtöbb helyen ma is must formájában viszik el a templomba vagy a parókiára. A hordóba összeöntött mustot azután a pap kezeli. Gondosan vigyáznak a bor, a must tisztaságára, s arra, hogy víz vagy cukor ne kerüljön bele. A misekenyérhez és a litián megáldott *antidór*hoz a hívek korábban búzát, lisztet adtak össze. Baskón (Abaúj-Torna m.) a *proszforabúza* begyűjtése a *kurátor*

feladata volt, aki ilyenkor sorra járta a házakat. Ezt ma már pénzzel váltják meg. Az *olvasósok* mindig többel járulnak hozzá, mert többet is fogyasztanak belőle.⁶ Homrogon (Abaúj-Torna m.) a nyár végén kidobolták, hogy mikor kell a paphoz a búzát elvinni. Kis kendőkbe kötötték, s a misebornak szánt musttal együtt ünnepélyes öltözékben keresték fel a parókiát.⁷ Máriapócon (Szabolcs m.) a hozzávalókat nem a híveknek kellett összeadni, a gazdag bazilita rend mindig gondoskodott megfelelő alapanyagáról. Az áldozati kenyér sütéséhez a zarándokok hatalmas seregének nemegyszer tizkilónyi liszt sem volt elegendő. A proszforát csaknem mindig a papné süti, rendszerint hetente két alkalommal. Román eredetű görög katolikusaink körében szokásban volt, hogy a sütetést némi ellenszolgáltatásért vagy anélkül idős asszonyok vállalták. A bihari Nagylétán például aki misét mondatott, tőlük vásárolta meg, s vitte a templomba.⁸

Az ünnepi szentmise végén a litián megszentelt kenyereket szétosztják. Ugyancsak szétosztják a hívek között a szentmiseáldozatra szánt kenyér (*proszfora*) maradványát, amelyet a pap nem konsekrált. Az antidór-osztással egyidejűleg a hívek homlokát olajjal (miró) kenik meg.⁹ A litián megáldott kenyereket a nép azonosítja a proszforával, ezt tükrözik a szentelmény népi elnevezései is. Boldogkőváralján (Abaúj-Torna m.), Komlósán (Zemplén m.) *proszkura*, *proszkurka*; Baskón *proszkuja*, *praszkuja*; Máriapócon *praszcura*; Nyírbogdányban (Szabolcs m.) *praszkuja*, és még sorolhatnánk tovább. Néhál az idegen hangzású szó helyett magyar terminológiát vagy körülírást alkalmaznak. Baskón ugyanezt *papkalács*,¹⁰ Anarcson (Szabolcs m.) *Jézuska kalácsa*, *Jézuska kenyere* néven is ismerik. A szórványos szakirodalmi adatokban a néprajzi szóhasználat az antidórt a közhasználatú *proszfora* néven említi.

A *proszfora* nem tartozik kifejezetten az alkalomhoz kötött szentelmények közé, de teljes bizonyossággal a bármikor kiszolgáltatható szentelményekhez sem. A jelenlegi egyházi gyakorlat szerint a hívek a nagyobb ünnepek után, így egy évben számos alkalommal részesülnek belőle. A kereszténység korai századaiban minden szentmisét antidór-osztás követett.¹¹ Esetenként sok helyütt ma is előfordul, hogy a hívek valamilyen célra hétköznapi napokon is kérnek a paptól a misekenyér maradványából, de ez elég ritka. A szentelmény kiszolgáltatásának fő alkalma a litiás ünnepek nagymiséjét követő *antidór-osztás*, amelynek során a kenyérdarabkákból a szentmise valamennyi résztvevője kap.

A szentmise végén szétosztásra kerülő kenyérdarabkák alapvetően azonnali elfogyasztásra szolgálnak a már említett szeretetlakomák szimbolikus megismétléseként. A hívek azonban nem elégszenek meg ennyivel, s egyszerre többet, néha egy marékkaival is vesznek magukhoz. Ezt csak a gyerekek eszik meg azonnal, akiknek a *proszfora* kedvelt csemegéik közé tartozik. A helyszínen el nem fogyasztott darabok azután a paraliturgikus gyakorlatban egyéb célokat is szolgálnak. Általános üdvös hatást tulajdonítva a *proszforának* minden görög katolikus faluban az otthonmaradtak számára is visznek haza belőle. Önálló görög katolikus parókiával nem rendelkező községekben sok helyen nincs antidór-osztás, így oda a *proszfora* az anyaegyházból kerül. A nyírbogdányi leányegyház hívei például korábban a nyírpazonyi (Szabolcs m.) görög katolikus templomból vittek haza *proszforát* hozzátartozóik

6 ERDEI Sándor szíves közlése.

7 SASVÁRI László 1980. 14.

8 SASVÁRI László 1980. 10.

9 MELLES Emil–SZÁNTAI-SZÉMÁN István–KOZMA János 1937. 118, 213–214.

10 ERDEI Sándor szíves közlése.

11 MELLES Emil–SZÁNTAI-SZÉMÁN István–KOZMA János 1937. 118.

3 Vö. pl.: BÁLINT Sándor 1962; KISS Lajos 1922.

4 UJVÁRY Zoltán 1969. 99.

5 BORGIA, P. N. 1935. 117.